

Ergen Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışları ^a

 FATMA ULU DİKİLİTAŞ ^b

Öz: Araştırmanın amacı, ergenlik dönemindeki öğrencilerin dini tutum ve davranışlarını çeşitli tanımlayıcı özelliklere ve etki eden faktörlere göre belirlemektir. Ergenlik dönemi, çocukluk döneminden gençliğe adımdaki en önemli dönemi teşkil etmektedir. Bu dönemde bireylerin psikolojik ve fizyolojik değişimleri kişilik gelişimini etkilemektedir. Ergenlik dönemi, dini tecrübelerin sorumluluk açısından başlangıcı olması yönüyle önemli olup bu dönemde yaşanan dini tecrübeler, bireyin gelecekteki hayatını etkileyecektir. Araştırma 2010-2011 Eğitim Öğretim yılında yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Sakarya ili Erenler ilçesindeki üç ilköğretim okulunda öğrenim gören ve araştırmaya katılan 129'u kız, 148'i erkek toplam 277 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada veriler anket tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; 14-16 yaş grubundaki öğrencilerin ahlak ve dini fiil boyutu ortalamalarının 11-13 yaş grubundaki öğrencilere oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Din psikolojisi, ergenlik dönemi, dini tutum, dini davranış, ahlaki gelişim.

^a Bu makale, yazarın *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve 27-30 Haziran 2019 tarihleri arasında Üsküp, Makedonya'da gerçekleştirilen 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^b Ankara Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Programı
ulu_fatma@hotmail.com

The Religious Attitudes and Behaviours of Adolescent Students

Abstract: The study aims to determine the religious attitudes and behaviors of students in adolescence according to various descriptive features and influencing factors. Adolescence constitutes the most important period as a step from childhood to youth. In this period, the psychological and physiological changes in individuals form the basis of personality development. The adolescence period is important since it is the beginning of religious experiences in terms of responsibility and these experiences in this period will affect the individual's future life. The research was conducted in the 2010-2011 academic year. The sample group of the study consisted of a total of 277 student participants, 129 of whom were girls and 148 of whom were boys, who were students at three different primary schools in Erenler, Sakarya. In the research, the data were collected using the survey technique. While analyzing the data quantitative research methods were used. At the end of the research; it was determined the aspect of the average of moral and religious acts of the students in the 14-16 age group was higher than that of the students in the 11-13 age group.

Keywords: Psychology of religion, adolescence, religious attitude, religious behavior, moral development.

Giriş

İnsan hayatında doğumdan ölüme uzanan bireysel gelişim süreci, genel anlamda çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere başlıca dört farklı dönemden oluşmaktadır. İç içe geçmiş aşamalara bağlı olarak her gelişim döneminde kendine özel birtakım değişimler gündeme gelmektedir. Biyolojik-fizyolojik, psikolojik-zihinsel ve toplumsal-kültürel olarak ifade edilebilen söz konusu değişimler, birey için bedensel ve ruhsal açıdan sağlıklı bir gelecek kurmasında hayati bir önem arz etmektedir. Herhangi bir gelişim döneminde beliren eksiklikler, doyumsuzluklar ya da çözümlenememiş krizler, daha sonraki dönemleri de olumsuz yönde etkilemektedir (Işılak & Durmuş, 2004: 211- 212).

Gelişim evrelerinden biri olan ergenlik dönemi, kendine özgü nitelikleri ile hem çok kritik hem de ilgi çekici karakteristikler taşımaktadır. Bu dönemde hızlı bir biyolojik veya bedensel büyüme ve gelişmeye paralel olarak, zihinsel, psiko-motor, sosyal, ahlaki, cinsel, vb. çok çeşitli yönlerden gelişim görülmektedir (Işılak & Durmuş, 2004: 211- 212). Bütün bunların yanında dini ve ahlâkî duygular da diğer duygularla birlikte gelişmektedir. Bu nedenle ergenliğe geçişin dini tecrübelerin yaşandığı bir dönem olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ergenlik çağındaki öğrencilerin dini tutum ve davranışları araştırılmıştır. Dini tutum ve davranışların cinsiyete, yaşa, sınıf düzeyine, aile sosyo-ekonomik durumuna, anne baba eğitim seviyesine göre farklılaşıp farklılaşmadığı; ayrıca aile, arkadaş çevresi, televizyon, internet ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin öğrencilerin dini tutum ve davranışlarının oluşmasında etkili olup olmadığı araştırmanın problemi oluşturmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Ergenlik Dönemi

Bireyin gelişim dönemlerinden biri olan ergenlik dönemi, çeşitli kaynaklarda farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Örneğin; Saka (1999) ergenliği, çocukluktan erişkinliğe geçiş döneminde vücudun biyolojik olgunlaşma süreci olarak tanımlamıştır. Ergen-

lik dönemi, bireyin soyut düşünceye geçmesi ile birlikte dini yetişkin dünyasındaki gibi anlamaya başladığı, dini özümseyerek kendine mal ettiği bir dönemdir. Bu süreçte birey, dindeki bazı hususlara kuvvetle sarılırken, bazı hususlarda şüphe duyarak farklı davranışlarda bulunabilir (Certel, 2003: 169). Ergenlik dönemi hızlı büyüme ve gelişmenin olduğu kız ve erkek cinsel özelliklerinin belirlediği iki üç yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu dönem hipotalamus-hipofiz-gonad aksının olgunlaşması ile birlikte başlar, özel dış görünümde büyüme ve değişiklikler, boy uzaması, kemik-kas kitlesinde büyüme ile sürer ve üreme kapasitesini kazanmasıyla biter (Gönç, 2009). Bu dönem, ortalama olarak kızlarda 11-13, erkeklerde 13-14 yaş olarak saptanmıştır (Yavuzer, 2005: 20). Yörükoğlu (2000), ergenlik dönemi için 12-15 yaş aralığına dikkat çekmiştir. Dönmezer (1999) ergenliğin daha erken yaşlarda başlayabileceğinin yanı sıra 17-18 yaşlarına kadar da sürebileceğini ifade etmiştir. Aşırız ve ark. (1994) ise 11-20 yaşları arasındaki bireyleri üç ana sınıfa ayırarak 11-14 yaş arasındaki dönemi “puberte”, 15-17 yaş arasındaki dönemi “erken adolesan” ve 18-20 yaş arasındaki dönemi de “geç adolesan” dönemleri diye adlandırmışlardır.

Sonuç olarak ergenlik döneminin sağlıklı geçirilmesi, bireyin yetişkinlik çağını kendisiyle ve çevresiyle daha uyumlu yaşamasına imkân sağlamaktadır. Çünkü ergenlik döneminde yaşanan hızlı değişimler, birey için biyolojik, psikolojik, sosyal ve duygusal yönden önemli ve etkileyici olabilmektedir (Saka, 1999).

Ergenlik Dönemi Gelişimsel Özellikleri

Ergenlik dönemi beş gelişimsel görevle tanımlanmaktadır. Bunlar fiziksel, psikolojik, bilişsel, ahlaki ve toplumsal gelişimdir. Ergenlik döneminde önemli fiziksel değişimler görülmektedir. Bunlar beden ölçülerindeki değişimler, boy ve ağırlık değişimleri olarak kendini göstermektedir (MEGEP, 2009: 20; Aktaş Özkafacı, 2011). Ergenlik dönemi, kişilik gelişiminde, sonraki yaşam tarzını şekillendirecek ve büyük ölçüde istikrar sağlayacak yeni durumlara zemin hazırlamaktadır. Bu kritik dönem, kişiliğin kalıcı olarak temellendiği yaşam evresi olarak görülmekte ve bu dönemin sonunda bireyin kendisi ve çevresiyle ilgili seçimleri, niyetleri, amaç-

ları büyük ölçüde belirginlik kazanmaktadır (Bahadır, 2002: 60).

Ergenlik döneminde birey bilişsel olarak da gelişimini sürdürmekte fakat boy uzaması gibi birden sıçrama göstermemektedir (Yörükoğlu, 2000: 47-48). Piaget' nin ergenlik yıllarını içine alan bilişsel gelişim dönemi soyut işlemler dönemidir. Soyut işlemler dönemine geçişle birlikte pek çok yeni bilişsel beceri kazanılmış olur. Aynı zamanda soyut işlemler dönemi ergenin geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinde düşünmesine fırsat verir (Duru, 2013).

Gelişimsel görevlerden biri olan ahlak gelişimi, kişiliğin diğer öğeleri ile birlikte, ilk ergenlik ve son ergenlikte belirginleşerek hayat boyu devam eden bir süreçtir (Mehmedoğlu, 2005: 93). Ergenlik dönemindeki birey, doğruluk ve adalet kavramlarıyla oluşturduğu ahlak değerleri ile standart ahlak değerleri arasındaki çatışmaları fark edebilmektedir (Yörükoğlu, 2000: 52-53).

Ergenlikte önemli bir diğer gelişim boyutu ise toplumsal gelişmedir. Bireyin toplumsallaşması ilk olarak ailede başlamaktadır. Kendilerini mutlu ve değerli hisseden, sorumluluklarını bilen, birbirine güven duyan bireylerden oluşmuş sağlıklı aile ortamlarında kişi, ergenliğin getirdiği hızlı değişimlere daha kolay ayak uydurmakta, kendini kabul etmekte ve başarılı bir kimlik geliştirmektedir (Alisinanoğlu, 2002: 63). Sosyal çevrenin özelliklerinin ergenlik dönemindeki bireylerin ihtiyaçlarını karşıladığı iyi bir çevre uyumu, davranışsal ve psikolojik problemlerin olasılığını azaltmakta ve böylece çocukluktan ergenliğe geçişte kolaylık sağlamaktadır (Poncelet, 2004: 85).

Ergenlik Döneminde Dini Tutumlar

Din kavramı Arapça'da ibadet, tutulan ve gidilen yol, kullukta bulunma anlamlarını ihtiva etmektedir. Din, insanlara bir hayat tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü içinde toplayan kurum, bir değer biçme ve yaşama tarzı; yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım şeyleri duyma, onlara inanma ve uygun iradi faaliyette bulunma olgusu; aşkın varlıkla ona inanan kişi arasındaki ilişkiden doğan tecrübenin inananın hayatındaki yansımaları olarak tanımlanmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2001: 307). Din, doğaüstü bir

tanrısal güç veya varlıkla ilgili inançların, bu varlığa yönelik manevi yönelimlerin oluşturduğu bütündür (Cevizci, 1999: 240). Din psikolojisi de dinin insana yansıyan, onun tutum ve davranışlarını etkileyen yönünü incelemeyi amaçlayan bir bilim dalıdır (Boyar, 2012). Bireyin dini unsurları algılaması, kendine özgü tutarlı veya tutarsız mantık yürütebilmesi din psikolojinin inceleme alanına girmektedir (Ok, 2011).

Dini duygu, din kültürüne bağlı olarak insanda meydana gelen dini tecrübe anında hissedilen duyguların genel adıdır (Büyükbaş, 2002: 27- 28). Dini bakımdan ister özel eğitime tabi tutulsun ister ihmal edilsin her çocukta er veya geç bu duygu mutlaka ortaya çıkar ve gelişir (Öcal, 2004: 60). Onun zihnini meşgul eden merak ettiği, öğrenmek istediği konular arasında dini özellik taşıyanlar önemli yer tutar. Birey 12-13 yaşlarında yani ergenlik dönemi içerisinde, daha önce kendisine öğretilen dini konuları gözden geçirir, değerlendirir ve bunlar hakkında değerlendirmeler yapar. Ergenlik dönemindeki birey daha ziyade dinin pratik yararları ve günlük olaylarla ilişkileri üzerinde düşünmekte ve bu konuda tatmin edici cevaplar aramaktadır. Allah inancı ve diğer inanç konularında da birtakım akli ve mantıki deliller bulmaya çalışmaktadır (Peker, 2008: 93- 94).

Bu noktada dini tasavvur büyük önem taşımaktadır. Zira tasavvur, zihinde önceden oluşan, idrak edilmiş olan şeylerin (obje, olay, kavram vs.) tekrar zihinde canlandırılması, yeniden anlam kazanması demektir. (Peker, 2000, 90; Yavuz,1983, 159). Dini tasavvur Allah, cennet, cehennem, melek, şeytan, peygamber vb. dini kavramların, dini olayların ve nesnelere zihinde canlandırılması ve şekillendirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Ergenlik döneminde birey, bilişsel olarak gelişmesini sürdürdüğü için dini tasavvurlar geliştirmektedir (Peker, 2008: 97). Tasavvurdan sonra önem ifade eden diğer bir kavram ise dini tutumdur. Kişinin dine dair bilgi ve inançları, dinin bütününden ya da herhangi bir esastan hoşlanması veya hoşlanmaması, dinle ilgili davranışları onun dini tutumunu oluşturmaktadır (Bayraktar, 2003: 6). Diğer bir ifadeyle dini tutum, dine ait devamlı ve düzenli duygu, bilgi ve

davranış eğilimlerinin tümü olarak görülmektedir (Kaya, 1998: 45). Ergenlik döneminde aile, sosyal çevre ve bireyin kendi araştırmaları sonucunda dini tutum ve davranışlar oluşur ve belirli bir seviyeye ulaşır (Ok, 2011, Çolak, 2018). Dolayısıyla dini tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç ögesi vardır. Bilişsel gerilim ve çelişkiler, din psikolojisi literatüründe genellikle "dini şüphe" olarak ifadesini bulur (Ok, 2005). Bilişsel öge, kişinin dini inanç, dini düşünce ve dini bilgilerinden oluşur. Tutum çalışmalarının altında yatan önemli bir varsayım tutumların insan davranışını yordadığıdır (Ok, 2011). Dini tutum, kişinin içine yerleşmiş inançlarıdır. Din hakkında kişinin iç dünyasında uyanan izlenimler, din ile ilgili heyecan ve duygular ise dini tutumun duygusal ögesini oluşturmaktadır. Din ve dinle ilgili konulara ait ilgi duyma ya da duymama, hoşlanma ya da hoşlanmama gibi duygular, dini tutumun duygusal yönüdür. Duygusal ögesi ağır basan bir dini tutumun değişmesi de güç olmaktadır. Dini tutumun davranışsal ögesi ise ibadetler, pratikler, faaliyetler, hareket ve işlerdir. Kişinin namaz, oruç, hac gibi dini ibadetleri yapması camiye gitmesi, dua etmesi dini ayinlere katılması, dini yayınlar okuması, dini sohbetlere katılması, dini programları izlemesi gibi davranışlar dini tutumun davranış öğelerini oluşturur (Kaya: 1998: 46-47; Kula, 2006). Dini tutumların oluşumunda ve gelişmesinde öncelikle ilk topluluk olan aile, sonrasında ise arkadaş grubu, üye olunan dini cemaatler etkilidir (Çolak, 2018). Ergenlik döneminde dini duygu ve tasavvurların bir sonucu olarak dini tutum gelişmekte, bu dönem bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak bireylerin gelecek yaşamlarındaki dini yaşantılar açısından önem arz etmektedir.

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın evrenini 2010-2011 eğitim öğretim yılında Sakarya ilindeki ilköğretim okullarının tüm ikinci kademe öğrencileri; örneklemini ise Sakarya ili Erenler ilçesindeki Erenler Yeşiltepe İlköğretim Okulu, Yavuz Selim İlköğretim Okulu ve Özel Güneşler İlköğretim Okulu'ndan araştırmaya katılan toplam 277 öğrenci oluşturmuştur (bkz. Tablo-1).

Tablo-1: Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik özellikler		n	%
Cinsiyet	Kız	129	46,6
	Erkek	148	53,4
Yaş	11-13 yaş	189	68,2
	14-16 yaş	88	31,8
Sınıf	6. sınıf	86	31,0
	7. sınıf	113	40,8
	8. sınıf	78	28,2
Sosyo-Ekonomik Düzey	Düşük	9	3,2
	Orta	159	57,4
	İyi	109	39,4
Anne Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	23	8,3
	İlkokul mezunu	140	50,5
	Ortaokul mezunu	51	18,4
	Lise mezunu	39	14,1
	Üniversite mezunu	24	8,7
Baba Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	5	1,8
	İlkokul mezunu	100	36,1
	Ortaokul mezunu	48	17,3
	Lise mezunu	70	25,3
	Üniversite mezunu	54	19,5
Toplam		277	100,0

Yukarıdaki Tablo-1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin 129’u (%46,6) kız, 148’i (%53,4) erkektir. 189’u (%68,2) 11-13 yaş, 88’i (%31,8) 14-16 yaş arasında bulunan öğrencilerin 86’sı (%31) 6. sınıfta, 113’ü (%40,8) 7. sınıfta, 78’i (%28,2) 8. sınıftadır. Ayrıca öğrencilerin 9’unun (%3,2) ailesinin sosyo-ekonomik durumu düşük, 159’unun (%57,4) orta, 109’unun (%39,4) iyi düzeydedir. 140’ının (%50,5) annesi ilkokul mezunu ve 51’inin (%18,4) ortaokul

mezunudur. Yine öğrencilerin 100'ünün (%36,1) babası ilkokul mezunu ve 70'inin (%25,3) lise mezunudur.

Veri Toplama Aracı

(i) Kişisel Bilgiler: İki bölümden oluşan anketin birinci bölümünde öğrencilerin demografik özelliklerini ölçen 11 soru bulunmaktadır.

(ii) Dinî Tutum Ölçeği: Anketin ikinci bölümü dini tutum ölçeğinden oluşmaktadır. Araştırmada Kaya tarafından geliştirilen likert tipi "Dinî Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Pilot uygulaması yapılan Dinî Tutum Ölçeği'nin, 22'si olumlu ve 8'i olumsuz dinî tutumu yansıtan toplam 30 maddeden oluşmuştur. 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Veriler, araştırmaya katılmayı kabul eden ergenlik dönemindeki bireylere, araştırmacı tarafından anket formları uygulanarak toplanmıştır. Formlar Sakarya ili Erenler ilçesindeki MEB'e bağlı Erenler Yeşiltepe, Yavuz Selim ve Özel Güneşler İlköğretim okullarından gerekli izinler alınarak uygulanmıştır. Öğrencilerin, anket formlarını, bir ders saati süresince ve herhangi bir yönlendirme yapılmadan bireysel olarak doldurmaları istenmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Dini tutum ölçeğinin genel geçerlilik ve güvenilirlik analizi incelendiğinde $KMO=,873$; $\alpha=0,892$ olarak yüksek bir değer bulunmuştur. Bu bölümde öğrencilerin dini tutum ve davranışlarını ölçen 30 önerme bulunmakta, bunlar ahlak, dini fiil, sosyal ilişki ve inanç alt boyutlarında yer almaktadır. Örnek olarak "Ölümden sonra hayat vardır", "Kutsal gün ve gecelerde dua ve ibadet yapmaya çalışırım," soruları gösterilebilir.

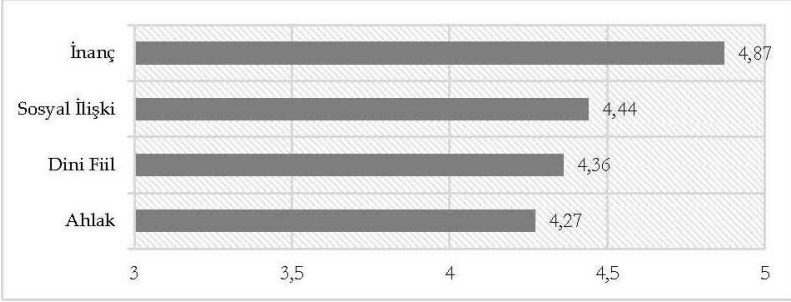
Verilerin analizinde nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiksel metotlar (yüzde, ortalama, standart sapma, vb.) ile varsayım testleri olarak t-testi, ANOVA, Post-Hoc Tukey testi ve Pearson korelasyon analizleri yapılmıştır. Sonuçlar %95 güven aralığında, anlamlılık $p<0,05$ düzeyinde çift yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Ergenlerin Dini Tutum ve Davranış Alt Boyut Profilleri

Ergenlik döneminde dini yaşantıyı ortaya koyabilmek amacıyla araştırmaya katılan öğrencilerin dini tutum ölçeğine verdikleri cevapların analizi sonucunda ulaşılan alt boyut ortalamaları incelenmiştir (Grafik-1).

Grafik-1: Dini tutum ve davranış ölçeği alt boyut ortalamaları

Grafik-1’de görüldüğü üzere, inanç puanlarının ortalamasının en yüksek (4,87), ahlak puanlarının ortalamasının en düşük (4,27) olduğu görülmektedir. Sosyal ilişki 4,44 ile ikinci sırada, dini fiil ise 4,36 ile üçüncü sırada yer almıştır. Ancak alt boyutların tamamına ait ortalamalar oldukça yüksektir.

Çeşitli Değişkenlerin Dini Tutum ve Davranışlara Etkileri

Aile, arkadaş çevresi, televizyon, internet ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeninin dini tutum ve davranışlara etkisine yönelik istatistiksel sonuçlar Tablo-2’de açıklanmıştır.

Tablo-2: Çeşitli değişkenlerin dini tutum ve davranışlar üzerindeki etkileri

	Çok az		Az		Normal		Fazla		Çok fazla	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Aile	5	1,8	6	2,1	35	12,6	55	19,8	176	63,5
Arkadaş	23	8,6	36	13,4	102	37,9	67	24,9	41	15,2
Televizyon	67	24,7	78	28,8	72	26,6	36	13,3	18	6,6
İnternet	102	37,8	65	24,1	56	20,7	26	9,6	21	7,8
Din öğrt.	19	6,9	14	5,1	45	16,4	62	22,6	134	48,9

Buna göre Tablo-2'deki en yüksek değerler incelendiğinde ailenin; araştırmaya katılan öğrencilerin 176'sına (%63,5) çok fazla etkisi bulunmaktadır. Arkadaş çevresinin; öğrencilerin 102'sine (%37,9) etkisi bulunmaktadır. Televizyonun; öğrencilerin 78'ine (%28,8) az etkisi bulunmaktadır. İnternetin öğrencilerinin 102'sine (%37,8) çok az etkisi bulunmaktadır. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenin ise öğrencilerin 134'üne (%48,9) çok fazla etkisi bulunmaktadır.

Cinsiyete ve Yaşa Göre Dini Tutum ve Davranışlar

Dini tutum ve davranış düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşmasına ilişkin analiz sonuçları Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo-3: Cinsiyete ve yaşa göre dini tutum ve davranışların farklılaşması

Değişken	Alt Boyut	Grup	n	Ort.	Ss	t	p
Cinsiyet	Ahlak	Kız	129	4,26	0,54	0,170	0,865
		Erkek	148	4,27	0,58		
	Dini fiil	Kız	129	4,37	0,50	0,250	0,803
		Erkek	148	4,35	0,74		
	Sosyal ilişki	Kız	129	4,42	0,52	0,263	0,793
		Erkek	148	4,44	0,62		
İnanç	Kız	129	4,87	0,26	0,518	0,605	
	Erkek	148	4,85	0,34			
Yaş	Ahlak	11-13 yaş	190	4,21	0,58	2,092	0,037
		14-16 yaş	87	4,36	0,50		
	Dini fiil	11-13 yaş	190	4,30	0,68	2,110	0,036
		14-16 yaş	87	4,47	0,53		
	Sosyal ilişki	11-13 yaş	190	4,39	0,62	1,695	0,091

	İnanç	14-16 yaş	87	4,52	0,46	0,065	0,948
		11-13 yaş	190	4,86	0,32		
		14-16 yaş	87	4,87	0,26		

Yaşa göre öğrencilerin ahlak puanları grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [$t_{(275)} = 2,092$, $p < 0,05$]. 14-16 Yaşları arasındaki ilköğretim öğrencilerinin ahlak puanları, 11-13 yaşları arasındaki ilköğretim öğrencilerinin ahlak puanlarından yüksektir.

Ayrıca dini fiil puanları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir [$t_{(275)} = 2,110$; $p < 0,05$]. 14-16 yaşları arasındaki ilköğretim öğrencilerinin dini fiil puanları, 11-13 yaşları arasındaki ilköğretim öğrencilerinin dini fiil puanlarından yüksektir.

Sınıf ve Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Dini Tutum ve Davranışlar

Tablo-4: Sınıf ve SED'e göre dini tutum ve davranışların farklılaşması

Değişken	Alt Boyut	Grup	n	Ort.	Ss	F	p
Sınıf	Ahlak	6. sınıf	86	4,14	0,64	5,406	0,005
		7. sınıf	113	4,23	0,56		
		8. sınıf	78	4,42	0,43		
	Dini fiil	6. sınıf	86	4,31	0,68	1,753	0,175
		7. sınıf	113	4,31	0,63		
		8. sınıf	78	4,47	0,60		
	Sosyal ilişki	6. sınıf	86	4,32	0,65	3,307	0,038
		7. sınıf	113	4,43	0,58		
		8. sınıf	78	4,55	0,46		
	İnanç	6. sınıf	86	4,85	0,41	0,176	0,839
		7. sınıf	113	4,86	0,24		

		8. sınıf	78	4,88	0,26		
SED	Ahlak	Düşük	9	4,23	0,88	0,751	0,473
		Orta	159	4,23	0,56		
		İyi	109	4,31	0,54		
	Dini fiil	Düşük	9	4,57	0,52	0,627	0,535
		Orta	159	4,36	0,61		
		İyi	109	4,33	0,68		
	Sosyal ilişki	Düşük	9	4,72	0,42	1,423	0,243
		Orta	159	4,40	0,60		
		İyi	109	4,45	0,54		
	İnanç	Düşük	9	4,74	0,46	1,651	0,194
		Orta	159	4,85	0,35		
		İyi	109	4,90	0,21		

Tablo-4'e göre, ahlak puanları sınıfa göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F_{(2,274)} = 5,406$; $p < 0,05$]. Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan tamamlayıcı post-hoc analizi sonucunda, 8. sınıfta okuyan öğrencilerinin ahlak puanları, 6. sınıfta okuyan öğrencilerinin ahlak puanlarından yüksektir.

Ayrıca, sosyal ilişki puanları da sınıfa göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F_{(2,274)} = 3,307$; $p < 0,05$]. 8. sınıfta okuyan öğrencilerinin sosyal ilişki puanları, 6. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin sosyal ilişki puanlarından yüksektir. Ahlak, dini fiil, sosyal ilişki ve inanç puanları, ailenin sosyo-ekonomik durumuna göre anlamlı farklılık göstermemiştir ($p > 0,05$).

Anne-Babanın Eğitim Durumuna Göre Dini Tutum ve Davranışlar

Tablo-5: Anne-babanın eğitim durumuna göre dini tutum ve davranışların farklılaşması

Değişken	Alt Boyut	Grup	n	Ort.	Ss	F	p
Annenin Eğitim Durumu	Ahlak	Okuryazar (-)	23	4,04	0,56	3,536	0,008
		İlkokul mez.	140	4,20	0,61		
		Ortaokul mez.	51	4,43	0,44		
		Lise mezunu	39	4,42	0,49		
		Üniv. mezunu	24	4,18	0,51		
	Dini fiil	Okuryazar (-)	23	4,29	0,60	1,159	0,329
		İlkokul mez.	140	4,39	0,61		
		Ortaokul mez.	51	4,45	0,56		
		Lise mezunu	39	4,30	0,73		
		Üniv. mezunu	24	4,14	0,82		
	Sosyal ilişki	Okuryazar (-)	23	4,42	0,51	1,668	0,158
		İlkokul mez.	140	4,40	0,62		
		Ortaokul mez.	51	4,57	0,37		
		Lise mezunu	39	4,48	0,59		
		Üniv. mezunu	24	4,24	0,66		
	İnanç	Okuryazar (-)	23	4,63	0,42	3,875	0,004
		İlkokul mez.	140	4,88	0,32		
		Ortaokul mez.	51	4,91	0,18		
		Lise mezunu	39	4,89	0,24		
		Üniv. mezunu	24	4,83	0,31		
Babanın Eğitim Durumu	Ahlak	Okuryazar (-)	5	3,86	1,05	1,961	0,101
		İlkokul mez.	100	4,18	0,52		
		Ortaokul mez.	48	4,32	0,59		
		Lise mezunu	70	4,27	0,58		
		Üniv. mezunu	54	4,38	0,52		
	Dini fiil	Okuryazar (-)	5	4,56	0,69	1,106	0,354
		İlkokul mez.	100	4,36	0,60		

		Ortaokul mez.	48	4,32	0,66		
		Lise mezunu	70	4,46	0,52		
		Üniv. mezunu	54	4,23	0,81		
	Sosyal ilişki	Okuryazar (-)	5	4,55	0,37	0,175	0,951
		İlkokul mez.	100	4,41	0,65		
		Ortaokul mez.	48	4,44	0,52		
		Lise mezunu	70	4,41	0,55		
		Üniv. mezunu	54	4,47	0,54		
	İnanç	Okuryazar (-)	5	4,46	0,50	2,587	0,037
		İlkokul mez.	100	4,84	0,40		
		Ortaokul mez.	48	4,88	0,18		
		Lise mezunu	70	4,89	0,25		
		Üniv. mezunu	54	4,89	0,23		

Tablo-5'te görüldüğü üzere öğrencilerin ahlak puanları grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(4, 272)} = 3,536$; $p < 0,05$]. Annesi okuryazar olmayan ilköğretim öğrencilerinin ahlak puanları, annesi ortaokul mezunu olan ilköğretim öğrencilerinin ahlak puanlarından düşüktür.

İnanç puanları grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(4, 272)} = 3,875$; $p < 0,05$]. Annesi ilköğretim, ortaokul ve lise mezunu olan ilköğretim öğrencilerinin inanç puanları, annesi okuryazar olmayan ilköğretim öğrencilerinin inanç puanlarından yüksektir.

Öğrencilerin inanç puanları ortalamalarının baba eğitim durumu değişkenine göre grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(4, 272)} = 2,587$; $p < 0,05$]. Babası ortaokul, lise ve üniversite mezunu olan ilköğretim öğrencilerinin inanç puanları, babası okuryazar olmayan ilköğretim öğrencilerinin inanç puanlarından yüksektir.

Dini Tutum ve Davranış Düzeyleri Arasındaki İlişki

Tablo-6: Dini tutum ve davranış düzeyleri arasındaki ilişki

Boyut	Boyut	n	r	p
Dini fiil	Ahlak	277	0,458	0,000
Sosyal ilişki	Ahlak	277	0,491	0,000
İnanç	Ahlak	277	0,285	0,000
Sosyal ilişki	Dini fiil	277	0,461	0,000
İnanç	Dini fiil	277	0,268	0,000
İnanç	Sosyal ilişki	277	0,333	0,000

Tablo-6'da görüldüğü gibi dini fiil alt boyutu ile ahlak alt boyutu arasında %45,8 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,458$; $p<0,05$). Buna göre dini fiil alt boyutu puanı arttıkça ahlak alt boyutu puanı da artmaktadır. Sosyal ilişki alt boyutu ile ahlak alt boyutu arasında %49,1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,491$; $p<0,05$). Sosyal ilişki alt boyutu puanı arttıkça ahlak alt boyutu puanı da artmaktadır.

İnanç alt boyutu ile ahlak alt boyutu arasında %28,5 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,285$; $p<0,05$). Buna göre inanç alt boyutu puanı arttıkça ahlak alt boyutu puanı da artmaktadır. Sosyal ilişki alt boyutu ile dini fiil alt boyutu arasında %46,1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,461$; $p<0,05$). Sosyal ilişki alt boyutu puanı arttıkça dini fiil alt boyutu puanı da artmaktadır.

İnanç alt boyutu ile dini fiil alt boyutu arasında %26,8 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,268$; $p<0,05$). Buna göre inanç alt boyutu puanı arttıkça dini fiil alt boyutu puanı da artmaktadır. İnanç alt boyutu ile sosyal ilişki alt boyutu arasında %33,3 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,333$; $p<0,05$). İnanç alt boyutu puanı arttıkça sosyal ilişki alt boyutu puanı da artmaktadır. Görüldüğü gibi dini tutum ve davranış düzeylerinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu boyutlar birbirlerini destekler biçimde bir artış göstermiştir.

Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum ve Davranışlar

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin dini tutum ve davranış düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşmaları incelenmiştir. Tablo-7’de cinsiyet ve yaşa dair bulgular verilmiştir.

Tablo-7: Dini tutum ve davranışları etkileyen etkenlerin cinsiyet ve yaşa göre farklılaşması

Değişken	Alt Boyut	Grup	n	Ort.	Ss	t	p	
Cinsiyet	Aile	Kız	127	4,43	0,81	0,192	0,848	
		Erkek	148	4,41	0,96			
	Arkadaş	Kız	124	3,22	1,07	0,225	0,822	
		Erkek	144	3,25	1,17			
	TV	Kız	126	2,43	1,16	0,604	0,546	
		Erkek	145	2,52	1,21			
	İnternet	Kız	126	2,07	1,16	2,155	0,032	
		Erkek	143	2,39	1,32			
	DK Öğrt.	Kız	127	3,89	1,28	1,468	0,143	
		Erkek	147	4,11	1,15			
	Yaş	Aile	11-13	189	4,44	0,90	0,637	0,524
			14-16	88	4,37	0,88		
Arkadaş		11-13	187	3,23	1,11	0,551	0,582	
		14-16	90	3,31	1,15			
TV		11-13	190	2,52	1,14	0,671	0,503	
		14-16	87	2,42	1,28			
İnternet		11-13	188	2,23	1,23	0,595	0,552	
		14-16	89	2,33	1,35			
DK Öğrt.		11-13	190	4,27	0,97	4,585	0,000	
		14-16	87	3,46	1,47			

Tablo-7’ye göre öğrencilerinin dini inanç ve davranışlarına sahip olmasında internetin etki derecesi puanı ortalamalarının cinsi-

yet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur [$t_{(273)} = 2,155$; $p < 0,05$]. Erkek öğrencilerin internetin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, kız öğrencilerin puanlarından yüksektir.

Öte yandan, öğrencilerin dini inanç ve davranışlarına sahip olmasında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin etki derecesi puanı ortalamalarının yaş değişkenine göre grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$t_{(273)} = 4,585$; $p < 0,05$]. 11-13 yaş aralığındaki öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 14-16 yaş aralığındaki öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir.

Tablo-8’de ise öğrencilerin dini tutum ve davranış düzeylerinin sınıf ve aile sosyo-ekonomik durumu özelliklerine göre farklılaşmaları incelenmiştir.

Tablo-8: Dini tutum ve davranışları etkileyen etkenlerin sınıf ve SED’e göre farklılaşması

Değişken	Alt Boyut	Grup	n	Ort.	Ss	F	p
Sınıf	Aile	6. sınıf	85	4,388	0,914	0,474	0,623
		7. sınıf	113	4,487	0,907		
		8. sınıf	78	4,372	0,870		
	Arkadaş	6. sınıf	81	3,333	1,183	0,337	0,714
		7. sınıf	111	3,225	1,059		
		8. sınıf	77	3,195	1,181		
	TV	6. sınıf	83	2,867	1,197	6,723	0,001
		7. sınıf	112	2,268	1,022		
		8. sınıf	76	2,382	1,316		
	İnternet	6. sınıf	83	2,590	1,335	5,684	0,004
		7. sınıf	111	1,982	1,070		
		8. sınıf	76	2,289	1,384		

SED	DK Öğrt.	6. sınıf	85	4,494	0,971	17,927	0,000
		7. sınıf	112	4,063	1,042		
		8. sınıf	77	3,416	1,445		
	Aile	Düşük	9	4,556	0,726	0,202	0,817
		Orta	158	4,399	0,881		
		İyi	109	4,450	0,938		
	Arkadaş	Düşük	9	4,000	1,225	2,760	0,065
		Orta	154	3,156	1,103		
		İyi	106	3,321	1,143		
TV	Düşük	9	3,000	1,500	1,026	0,360	
	Orta	157	2,433	1,111			
	İyi	105	2,514	1,272			
İnternet	Düşük	9	2,778	1,394	4,732	0,010	
	Orta	155	2,058	1,213			
	İyi	106	2,500	1,297			
DK Öğrt.	Düşük	9	3,889	1,269	1,763	0,173	
	Orta	158	3,905	1,271			
	İyi	107	4,187	1,125			

Tablo-8'e göre öğrencilerin dini inanç ve davranışlarına sahip olmasında televizyonun etki derecesi puanı ortalamalarının sınıf değişkenine göre farkı istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(2, 273)} = 6,723$; $p < .05$]. 6. sınıfta okuyan öğrencilerin televizyonun dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 7. ve 8. sınıfta okuyan öğrencilerinin televizyonun dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir. Buna göre 6. sınıfta okuyan öğrencilerin televizyon ile geçirdikleri vaktin 7. 8. sınıflarda okuyan öğrencilere göre fazla olduğu ifade edilebilir.

İnternetin etki derecesi puanı ortalamalarının sınıf değişkenine göre grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(2, 273)} = 5,684$; $p < 0,05$]. 6. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin internetin dini davranış ve inançlarındaki

etki derecesi puanları, 7. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin internetin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin etki derecesi puanı ortalamalarının sınıf değişkenine göre grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(2, 273)} = 17,927$; $p < 0,05$]. 6. Sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 7. ve 8. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir. 7. sınıfta okuyan öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 8. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir.

Öğrencilerin dini inanç ve davranışlarına sahip olmasında internetin etki derecesi puanı ortalamalarının yıllık aile sosyo-ekonomik durumu değişkenine göre grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur [$F_{(2, 273)} = 4,732$; $p < 0,05$]. Ailesinin yıllık gelir durumu iyi düzeyde olan ilköğretim öğrencilerinin internetin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, ailesinin yıllık gelir durumu orta düzeyde olan öğrencilerin internetin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir.

Sonuç

Bireyin yaşamındaki bebekliğin, çocukluğun, ilk ve son ergenliğin, yetişkinliğin, yaşlılığın kendine özgü dini özellikleri vardır. Ancak ergenlik dönemi dini tecrübelerin sorumluluk açısından başlangıcı olması yönüyle önemli olup, bu dönemde yaşanan dini tecrübeler bireyin gelecekteki hayatını etkileyecektir. Bu dönemde bireye kazandırılacak olan en önemli husus bireyin öz niteliklerinin farkına varmasıdır. Yaradan'ın kendisine verdiği potansiyel güçlerini fiile dönüştüren insan, yaptığı çalışmalarla yalnız kendisini değil aynı zamanda toplumu da geliştirip ileriye götürür

(Özdoğan, 2008). Birey öz niteliklerini yani ilahi yanını ne kadar fark eder ve yaşarsa, o kadar Yaradan'ını tanır ve anlar. İnsan özülle iletişime geçemediğinde, ilahi olanla da bağ kuramamaktadır. Özülle iletişim kuramayan birey, psikolojik problemler yaşar. Bu sorunların çözümünde, insanın biyo-psikolojik ve ruhsal boyutunu birlikte değerlendiren, yani psikoloji biliminin verilerini ilahi öğretiyle bütünleştiren yaklaşım etkili olabilir (Özdoğan, 2005).

Öğrencilerin dini tutum ve davranışlarına en fazla etki eden faktör ailedir. Bu anlamda ailelerin çocuklarıyla ilişkileri önem arz etmektedir. Ailenin güven ve sevgi esasına dayalı ilişkisi, zamanla bireyin anne ve babasıyla özdeşleşmesini beraberinde getirir. Özdeşleşmenin etkisiyle birey, anne babasının tüm davranışlarını taklit etmeye ve onlara uygun davranmaya çalışır (Kavas, 2013). Dolayısıyla ailelerin dini faaliyetlerini yerine getirmeleri diğer bir ifadeyle örnek olmaları önemli görülmektedir. Ferşatoğlu (2013), öğrencilerin dindarlık durumlarında ailenin büyük payı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Pedagojik bir dini eğitimin verildiği aile eğitim programları, ergenlik dönemindeki bireyin gelişimine son derece olumlu katkı sağlayacaktır. Bireyle iletişimi kuvvetlendirecek pedagojik bir aile din eğitimi sayesinde anne babalar çocuklarına rol model olacaklardır. Başarılı bir dini iletişim, ailenin sevgi dilini, rol-model yaşantı biçimlerini kendi yaşamlarında örnek göstermeleri ile mümkündür. Anne-babanın söz ve davranış uyumu, çocuğun onların söylediklerini özümseyip kabul etmesini sağlayacaktır (Gümrükçüoğlu, 2017).

Ayrıca din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri de bireylerin dini tutum ve davranışları üzerinde aileden sonra en çok etkiye sahiptir. Yalnızca bilgi ile kendisini donatmış bir öğretmen değil aynı zamanda öğrettiklerini yaşayan bilge bir eğitimci öğrencilerin manevi gelişimi üzerinde olumlu katkı sağlar. Özdoğan'a (2009) göre, Bilge, bilgiden farklıdır. Bilge birtakım bilgileri hafızaya yerleştiren kişi değildir. Bilgi, kötü karakterli insanların elinde felakete sebep olabilirken iyi karakterli insanların elinde insanlığa yararlı olmak için kullanılır. Bilge, olayları gelişim fırsatına dönüştürür. Onun bulunduğu ortam çok yüksek ışıkla aydınlatıl-

muş gibidir. Bu yönü ile bilge, kendine ve diğer insanlara yararlı bilgiler taşır (Özdoğan, 2009). Televizyon ve internetin de öğrencilerin dini tutum ve davranışlarını olumlu yönde destekledikleri ifade edilebilir. Turan (2007) çalışmasındaki katılımcıların %79,7'si televizyondaki dini programların duygu ve davranışlarında olumlu etkiler meydana getirdiğini belirtmiştir (Turan, 2007: 231-233). Bir başka çalışmada, televizyonun dini bilgilerini desteklediğini söyleyenlerin dindarlık düzeyleri, emin olmayanlara ve desteklemediğini söyleyenlere göre daha yüksek çıkmıştır (Aydın, 2018: 88). Ayaz (2015) çalışmasında, ergenlerin dinî bir konuyla ilgili merak ettiği veya ihtiyaç duyduğu bilgiyi elde etmede ilk başvurulacak kaynak olarak iletişim ve etkileşimde sunduğu kolaylıklar nedeniyle sosyal medyayı kullandığını ortaya koymuştur (Ayaz, 2015).

Öğrencilerin dini tutum ve davranışlara sahip olmasında etkili olan etkenlerden din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenin yaş ve sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır. 11-13 yaş aralığındaki öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 14-16 yaş aralığındaki öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksektir. Aynı şekilde 6. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanları, 7. ve 8. sınıfta okuyan ilköğretim öğrencilerinin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dini davranış ve inançlarındaki etki derecesi puanlarından yüksek bulunmuştur. Yaş ve sınıf düzeyi arttıkça din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenin öğrencilerin dini tutum ve davranışlarına etkisinin azaldığı görülmektedir. Bu durum Piaget'e göre somut işlemler döneminde olan çocukların öğretmenlerini model almaya çalışması ile açıklanabilir (Duru, 2013). Piaget'in bilişsel eğitim düzeyleri göz önüne alındığında somut işlemler döneminde olan 11-13 yaş öğrencileri bilgileri olduğu gibi almakta ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenine karşı çok fazla sorgulayıcı olmadıklarından öğretmenlerinden etkilenmektedirler. Bu

dini tutum ve davranışlarına da yansımaktadır. Oysaki soyut işlemler döneminde bulunan 14-16 yaş öğrencileri öğretmenlerinin anlattıklarına sorgulayıcı yaklaşacaklar, kendi dünyalarında anlamlı bulduklarına ilgi göstereceklerdir.

Öğrencilerin dini tutum ve davranış düzeyleri incelendiğinde; 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre dini tutum ve davranışları belirleyen tüm faktörler 4'ün üzerindedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin, dini tutum ve davranışların alt boyutlarından en yüksek inanç düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin dini tutum ve davranış düzeyleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde dini fiil, sosyal ilişki, inanç ve ahlak düzeylerinin birbirleri ile istatistiksel açıdan pozitif anlamlı ilişkiler içerisinde oldukları sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle öğrencilerin dini tutum ve davranışlarının bir boyuta ilişkin uygulama düzeyleri arttıkça diğer boyutlarına ilişkin uygulama düzeyi aynı doğrultuda artmaktadır.

Öğrencilerin yaş seviyeleri ve sınıf düzeyi dini tutum ve davranışların bazı boyutlarında etkili olmaktadır. Araştırmada 14-16 yaş grubundaki öğrencilerin ahlak ve dini fiil boyutu ortalamalarının 11-13 yaş grubundaki öğrencilere oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. 14-16 yaş grubu çocuklar soyut işlemler dönemine geçtiklerinden sorgulayıcı olacaklardır. Kohlberg, ahlak gelişiminin bilişsel gelişim ile paralellik gösteren bir yaklaşım içerisinde oluştuğunu açıklamıştır. Kohlberg'in ahlaki gelişimi ile Piaget'in bilişsel gelişim basamakları kıyaslandığında 11-13 yaş 3. aşamaya (iyi çocuk yönelimi), 14-16 yaş 4. aşamaya (otorite yönelimi) denk düşmektedir. Kohlberg'e göre geleneksel düzeyin 3. aşamasında karşılıklı beklentiler, ilişkiler ve uyum önemlidir. Birey, yakınlarının rol beklentilerine uygun davranır. Önemli olan "iyi çocuk" olmaktır. Başkalarını kollayıp gözetmek "iyi çocuk" anlamına gelmektedir (Gürses & Kılavuz, 2009). 11-13 yaş arası çocuklar iyi çocuk olup kabul görme güdüsü içinde bulunacaktır. Onlar için önemli olan birilerinin onları onaylamasıdır. Bu sebeple bu yaş grubundaki bireylerde ahlak gelişimi tamamlanamamış ve dini fiil noktasında sorumluluk bilinci geri kalmıştır. 14-16 yaş arasındaki

bireyler ise sorgulayıcı, toplum içine girmeye çalışan, toplumun istediği gibi olmak isteyen bireylerin oluşturduğu guruptur. Dolayısıyla bu bireyler toplumsal düzeni korumak için çalışacak, topluma ait olabilmek için sosyal düzene uygun davranacaktır.

Sonuç olarak, dini tutum ve davranışların bazı değişkenlere göre farklılık gösterdiği ve bunlar üzerinde en çok etkiyi ailenin ve eğitimcilerin yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ailenin bireyin dini yaşantısı üzerinde ne kadar güçlü etkisi olduğu görülmektedir. Anne-babanın dini yaşantısı ne kadar tutarlı olursa bireyin dini tutum ve davranışları da o kadar olumlu yönde gelişecektir. Bununla birlikte araştırma, öğretmenin eğitimdeki önemini değişen teknolojiye rağmen azalmadığını, öğrencinin dünyasında oldukça etkili bir yere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde öğrencilere verilecek eğitimin bireyin gelecekteki dini tutumlarının temelini oluşturacağı bilinmektedir. Eğitimcilerin hedef noktası bireye öz niteliklerini kazandırmak olmalıdır. Bireyin biyolojik-zihinsel yanı olduğu kadar, manevi yanı da vardır. Dolayısıyla bireylerin çocukluk döneminden yaşlılığa kadar manevi gelişimleri diğer gelişim alanları kadar önemlidir (Köylü, 2010). Kuran-ı Kerim'in, Hz. Muhammed'in ve Anadolu kültürünün öğretilerini manevi gelişimlerine katkı sağlamak adına bireylere kazandırmak eğitimcilerin en büyük sorumluluğudur. Bu gerçekleştirildiği takdirde kendisini ve diğer insanları değerli gören, etik değerleri yüksek bireyler yetişecektir. Ayrıca ailelerin ve öğretmenlerin, öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimlerini destekleyebilmeleri için model olmaları önemlidir.

Kaynaklar

- Aktaş Özkafacı, A. (2011). Ergenlik dönemi özellikleri ve ailelere öneriler. *Pedagog Makaleleri Kütüphanesi*. <http://www.tavsiyeediyorum.com>. (Erişim Tarihi: 20.09.2019).
- Alisinanoğlu, F. (2002). Gençlik dönemi özellikleri ve genç anne baba iletişimi. *Eğitim ve Bilim*, 27 (123), 62-63.
- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun (2001). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca

Yayınları

- Aşirdizer, M. ve ark. (1994). Puberte, erkenadolesan ve geç adolesan dönemi ölümlerinin analizi. 1. Ulusal Adli Tıp Kongresi Kitabı, (ss. 1-12). İstanbul.
- Ayaz, O. (2015). *Sosyal medyanın ergenlerin dinî sosyalleşmesine etkileri (Sakarya/Akyazı örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, C. (2019). Televizyondaki olumsuz içerikli programlara yönelik tutumlar ile dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisi. *2nd International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences*. 18-19 Haziran, (ss. 198-208).
- Bahadır, A. (2002). Ergenlik dönemi kişilik gelişiminde temel kavramlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 57-65.
- Bayraktar, M. M. (2003). *Ebeveynlerin dine ve din kültürü ve ahlak bilgisi ahlak bilgi dersine karşı tutumlarının çocuklarının din kültürü ve ahlak bilgisi ve ahlak bilgisi dersindeki başarısına etkisi. (Van örneği)*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Boyar, G. (2012). *Aileye ve parçalanmış aileye sahip ergenlerin dini tutum ve davranışları üzerine bir araştırma (Kahramanmaraş örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükbaş, M. (2002). *Nurettin Topçu'da dini yaşayışın psikolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Certel, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları,
- Çolak, R.B. (2018). *Dini tutum, davranışlar ve İslamofobi ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmezer, İ. (1999). *Ailede iletişim ve etkileşim*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Duru, M. (2013). *Duyuşsal davranış eğitimi programının ergenlik dönemi çocuklarının sosyal beceri düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Te-

- zi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferşadoğlu, S. (2013). *15-18 Yaş lise öğrencisi kızların dini tutum ve davranışları (Yalova örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göncü, N. E. (2009). Normal puberte gelişimi ve puberte prekoks. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 40, 164-168.
- Gümrükçüoğlu, S. (2017). Çocuğun din eğitiminde ailenin rolü. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 39-60.
- Gürses, İ. & Kılavuz, M. A. (2009). Kuşakların ahlâkî değerleri birlikte öğrenmesi: Kohlberg'in ahlâkî gelişim kuramı açısından bir değerlendireme. (içinde) *Küresel Diyalog Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı*. Ed. U. Kerman ve ark. (ss. 2981-2994). Isparta.
- İşılak, H. & Alpaslan D. (2004). *Kara tahtayı aşmak öğrenci merkezli öğretmenlik*. İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Kavas, E. (2013). Demografik değişkenlere göre dini tutum. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.
- Kaya, M. (1998). *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Koç, M. ((2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 231-256.
- Köylü, M. (2010). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- MEGEP (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi fiziksel gelişim*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mehmedoğlu, Y. (2005). *Ahlaki ve dini gelişim*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Ok, Ü. (2005). Dini düşüncede yaşanan stresin (şüphe, uyumsuzluk çelişki vb.) boyutları. *Dini Araştırmalar*, 8 (22), 11-40.
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 528-549.
- Öcal, M. (2004). *İlköğretim okullarında din kültürü ve ahlak bilgisi ve ahlak*

- bilgisi ve öğretim yöntemleri. 4. Baskı. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Özdoğan, Ö. (2005). Ruhsal yaklaşım ve insan: Türkiye’de bir uygulama örneği. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 (15), 137-152.
- Özdoğan, Ö. (2008). İnsana manevî-psikolojik yaklaşım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2), 77-102.
- Özdoğan, Ö. (2009). *Mutluluğu seçiyorum*, Ankara: Özdenöze Yayınları.
- Peker H. (2000). *Din psikolojisi*. Samsun: Aksiseda matbaası
- Peker, H. (2008). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Poncelet, P. (2004). Restructuring schools in Cleveland for the social, emotional and intellectual development of early adolescents. *Journal of Educational for Students Placed at Risk*, 9 (2), 81-96.
- Saka N. (1999). *Ben hasta değilim: Çocuk sağlığı ve hastalıklarının psikososyal yönü*. (Ed. A. Ekşi). İstanbul: Nobel Kitabevi.
- Turan, İ. (2007). Medyadaki din adamı imajı üzerine bazı düşünceler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 293-304.
- Yavuz K. (1983). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Yavuzer, H. (2005). *Gençleri anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Gençlik çağı ruh sağlığı ve ruhsal sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.

